

AMBIS vysoká škola, a.s.

IČO: 61858307

Se sídlem: Lindnerova 575/1, 180 00 Praha 8

**Souhrnná výzkumná zpráva smluvního výzkumu
„Původní rodinná prostředí dětí z dětských domovů“**

Vypracoval: PhDr. Alois Daněk, Ph.D.

Katedra pedagogiky

28. prosinec 2023

Představení smluvního výzkumu

AMBIS, vysoká škola, a.s. (dále AMBIS VŠ) 25. 09. 2023 uzavřela s Federací dětských domovů ČR – FICE (dále FDD) smlouvu o smluvním výzkumu. Zaměstnanec AMBIS VŠ PhDr. Alois Daněk, Ph.D. provedl pro zadavatele výzkum zkoumající původní rodinná prostředí dětí žijících v zařízeních pro výkon ústavní výchovy. Tento smluvní výzkum byl pojmenován „Původní rodinná prostředí dětí z dětských domovů“. Věcný záměr smluvního výzkumu spočíval v důkladném porozumění specifik dětí a mladých dospělých žijících v prostředí dětských domovů, což je klíčové pro efektivní fungování těchto školských zařízení poskytujících ústavní výchovu. Jedním z klíčových faktorů je vliv původního rodinného prostředí dítěte. Ovšem v odborné literatuře chybí jasná definice příčin, jež vedly k rozhodnutí umístit dítě do ústavní výchovy. Často se setkáváme s tvrzeními, že sociální problémy v rodině jsou hlavními faktory pro nařízení ústavní výchovy. Hlavním cílem tohoto smluvního výzkumu bylo tedy zjistit, zda jsou děti umísťované do dětských domovů výhradně z důvodu sociálních faktorů, či zda je toto tvrzení nepřesné. Výsledky tohoto výzkumu budou přínosem pro zdokonalení speciálně pedagogické práce a posílení role dětských domovů v moderní společnosti.

Metodologie výzkumu

Zadaný smluvní výzkum nasedl na naše dřívější výzkumné aktivity v prostředí dětských domovů. Vstupovali jsme tedy do výzkumné oblasti, se kterou jsme byli velmi detailně obeznámeni. Pracovali jsme s kvalitativním výzkumným designem, který se osvědčil v předchozích výzkumných projektech (Daněk, 2022). Prvotní sběr informací probíhal za pomoci rozhovorů a práce s pedagogickou dokumentací. Získaná zjištění následně byla zpracována za pomoci zakotvené teorie a interpretativní fenomenologické analýzy. Kvalitativní výzkumný design je chápán jako významný přínos pro současné inkluzivní paradigma (Lindsay, 2003; Willig, 2017). Kvalitativní výzkumný design má značný potenciál, nicméně je třeba si uvědomit otázku obtížnosti generalizace zjištěných výsledků. S touto kvalitativní výzkumnou výzvou jsme se vypořádali za použití metod triangulace. Jednou z metod triangulace je konfrontace získaných výsledků s ostatními odborníky (Flick, 2009). V našich výzkumech tuto metodu dlouhodobě využíváme. Výstupy předkládáme širokému plénu zástupců ostatních dětských domovů a publikujeme výhradně takové závěry, které korespondují s edukačními realitami ostatních dětských domovů. Výsledky tohoto výzkumu jsme prezentovali nejen zástupcům FDD, která zastřešuje 28 dětských domovů, ale také zástupcům 51 dětských domovů, které spolupracují s neziskovou organizací Dejme dětem šanci. Obdrželi jsme souhlasné stanovisko.

Proto můžeme tvrdit, že naše zjištění jsou aplikovatelná na více než polovinu všech dětských domovů, což reprezentuje téměř 2500 dětí a mladých dospělých. V době tvorby příspěvku bylo v České republice 138 dětských domovů, ve kterých žilo 4261 dětí a mladých dospělých (MŠMT, 2023).

Současný stav poznání

Odborná veřejnost nemá v současnosti k dispozici dostatek odborných zdrojů zpracovávajících problematiku dětských domovů. Poslední monografie, která se věnovala výhradně otázce dětských domovů, vyšla z pera Vocilky (1999). Vzhledem ke změnám v legislativě má tento zdroj pro dnešní situaci na poli dětských domovů spíše historickou hodnotu. K literatuře vydané před rokem 1989 je třeba přistupovat s vědomím, že tehdejší uchopení otázky dětských domovů bylo založeno na kolektivistickém uchopení výchovy (Mužáková & Daněk, 2020). Problematika dětských domovů je v oborové speciálně pedagogické literatuře zpracovávána jako dílčí téma, prostor věnovaný otázce dětských domovů je však velice omezený. Situaci ztěžuje nevymezení problematiky dětských domovů od ostatních školských zařízení pro výkon ústavní výchovy. Dále se můžeme setkat se zaměřováním dětských domovů se zařízeními resortu MPSV nebo zdravotnictví. Detailně se otázce dětských domovů věnujeme v připravované disertační práci „Dětský domov – možnosti a výzvy v české společnosti 21. století“. Aktivně publikujeme, naše výsledky se setkávají s pozitivní zpětnou vazbou nejen odborné, ale i akademické veřejnosti. Primárně se snažíme o praktickou využitelnost našich výzkumných aktivit. Tento smluvní výzkum byl iniciován podněty z praxe poukazující na chybnou interpretaci výsledků mimořádného šetření, které bylo realizované MŠMT (Klusáček, 2023).

Průběh výzkumu

Realizovaný výzkum byl zadán Federací dětských domovů FICE ČR v září roku 2023, ukončen v listopadu 2023. Navázali jsme na naše předchozí výzkumné aktivity, které provádíme v rámci výzkumu spojeného s připravovanou disertační prací „Dětský domov – možnosti a výzvy v české společnosti 21. století“. Ve zkoumaném prostředí, v Dětském domově Klánovice, v současnosti žije 54 dětí a mladých dospělých. Vzhledem k naší dlouhodobé výzkumné přítomnosti ve zkoumaném prostředí jsme měli možnost zpracovat prezentované výzkumné téma zpětně do roku 2009, čímž se základní zkoumaný soubor výrazně rozšířil. Máme přístup ke kompletní pedagogické dokumentaci. Provedli jsme řadu rozhovorů s pedagogickými pracovníky, důležité informace poskytla sociální pracovnice dětského domova. Zároveň jsme

realizovali rozhovory s dětmi a mladými dospělými. Naše zjištění jsme předložili k verifikaci plénu zástupců dětských domovů.

Realizovaný výzkum jsme ukotvili jednou výzkumnou otázkou: Jsou sociální faktory primární příčinou nařízení ústavní výchovy? K položení této otázky nás vedla skutečnost, že jsme se setkali s opakovaným poukazováním na zmíněné výsledky šetření realizované MŠMT. Zde je konstatováno, že v 69 % jsou důvody umístění dítěte v dětských domovech zanedbání základních potřeb dítěte, jako je například potrava, hygiena, ošacení. Dále 46 % obtíže rodin v oblasti bydlení, jako je nevyhovující bydlení, například přebývání na ubytovně, nestabilní nebo přelidněné bydlení. Následují problémy ve vzdělávání dítěte ve 30 % případů a v 19 % omezená rodičovská kapacita z důvodu zdravotního postižení, zdravotního stavu rodičů, včetně problémů v oblasti duševního zdraví, zneužívání návykových látek či jiných problémů na straně rodiče (Klusáček, 2023).

Toto výzkumné šetření přináší celou řadu přesných zjištění na situaci ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy, nicméně prezentace klíčové oblasti důvodů samotného nařízení ústavní výchovy byla zpracována poněkud nešťastně. Ano, při zběžném pohledu by se opravdu mohlo zdát, že dítě přivádí do dětského domova neutěšená sociální situace rodiny. Pokud však máme k dispozici přístup do zkoumaného prostředí, včetně možnosti být aktivními účastníky zkoumané edukační reality, zjistíme poněkud odlišné skutečnosti. Námi použitý kvalitativní design umožňuje hluboký vhled do životních příběhů zkoumaných jedinců (Alase, 2017). Naše možnost pohledu na zkoumaný problém ze samého nitra zkoumané edukační reality je jedinečná a umožňuje zachytit jemné detaily a informace, které jsou ostatním výzkumníkům naprosto nedostupné.

Výzkumná zjištění

Naše zjištění máme podložena hloubkovou analýzou kompletní dostupné dokumentace, kterou má dětský domov k dispozici. Pracujeme s rozsudky soudů, záznamy případových konferencí OSPOD, zprávami lékařů. Co v těchto dokumentech nalézáme a co z našich zjištění plyne? Můžeme hovořit o sociálních důvodech nařízení ústavní výchovy v případě, že sice na rozsudku vidíme jako hlavní důvod nařízení ústavní výchovy nezvládnutí situace rodiny, ale následně zjistíme, že se rodiče rozvedli, otec je notorický alkoholik v léčbě, matka dlouhodobě vedená na úřadě práce a její nový partner je bezdomovec? Při konzultacích se sociální pracovníci Dětského domova Klánovice bylo zjištěno, že v rozsudech o nařízení ústavní výchovy bývá velmi často zdůrazňován termín „sociální“. Nicméně ve všech, zdůrazňujeme ve všech,

případech zkoumané skupiny dětí a mladých dospělých primárním důvodem nařízení ústavní výchovy nebyly důvody sociální, ale přítomnost patologických modelů v prostředí původních rodin. Alkoholismus, kriminalita, domácí násilí, zneužívání návykových látek, zneužívání dítěte, zanedbávání rodičovských povinností. To jsou důvody nařízení ústavní výchovy, nikoli sociální a ekonomická situace rodiny.

Musíme si uvědomit, že: „Nedostatečné bytové poměry nebo majetkové poměry rodičů dítěte nebo osob, kterým bylo dítě svěřeno do péče, nemohou být samy o sobě důvodem pro rozhodnutí soudu o ústavní výchově, jestliže jsou jinak rodiče způsobilí zabezpečit řádnou výchovu dítěte a plnění dalších povinností vyplývajících z jejich rodičovské odpovědnosti“ (Česko, 2012, § 971, odst. 3). Zákon tak jednoznačně zabraňuje nařízení ústavní výchovy z ekonomických důvodů.

Je zavádějící spojovat nízký sociálně ekonomický status s neschopností naplňovat rodičovské povinnosti. Což se stále v alarmující míře děje. Jako příklad můžeme uvést všeobecně přijímanou nepravdu o romských dětech v dětských domovech. Pro standardní romskou rodinu je naprosto nepřijatelné, aby jejich dítě vyrůstalo v prostředí dětského domova. Romské dítě bude mít ústavní výchovu nařízenou ze stejných důvodů jako všechny ostatní, tedy primárně z důvodů sociálně patologických (Daněk, 2021). Chudoba cti netratí. Ekonomicky slabší rodiny rozhodně nejsou chudší o rodičovské kompetence. Také operovat se sociálním statutem je zavádějící. Zmíněné romské rodiny nestojí na žebříku sociální hierarchie naší republiky nejvýše.

Velmi problematické se ukázalo vyhledávání přesných informací souvisejících s reálnými důvody vedoucími k nařízení ústavní výchovy. Vzhledem k nepřítomnosti zákonné povinnosti sdílení relevantních informací se opakovaně setkáváme se situací, že v dokumentaci, se kterou dítě do dětského domova přichází zcela schází podrobná rodinná anamnéza. Například dítě je přijato do dětského domova bez kriticky důležitých informací, které by poukázaly například na psychiatrickou diagnózu rodičů, historii výkonů trestů rodičů, popřípadě přítomnost modelů závislostních chování v rodině. Pro dětský domov je pak velice obtížné dítěti poskytnout adekvátní speciálně pedagogickou intervenci.

Další skutečnost, na kterou náš výzkum poukázal, byla minimální znalost doby, po kterou dítě bylo před příchodem do dětského domova v péči OSPOD. Potíže s mezioborovým předáváním dat jsou velkou překážkou pro kvalitní práci s ohroženými dětmi (Pemová & Ptáček, 2022). Opakovaně jsme zjistili, že rodina dítěte byla v péči OSPOD několik let před nařízením ústavní výchovy. Zároveň jsme zjistili, že převážná většina dětí měla před příchodem do dětského

domova zkušenost s pobytem institucionálním prostředím, jako jsou zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, tzv. ZDVOP. Dále v posledních letech narůstá počet dětí přicházejících z neúspěšné náhradní rodinné péče, jako je péče pěstounská. S identickými problémy se potýkají i ostatní dětské domovy, což potvrzuje aktuální výzkum Topinky a Topinkové (2023).

Diskuze nad výsledky smluvního výzkumu

Naše zjištění zdůrazňují skutečnost, že sociálně ekonomické faktory nejsou primárním důvodem vedoucím k nařízení ústavní výchovy. Hlavním důvodem jsou faktory sociálně patologické. Je třeba zdůraznit, že jsme často zaznamenali komorbiditu faktorů sociálně ekonomických a faktorů sociálně patologických. Dítě bude umístěné do dětského domova na základě sociálně patologických důvodů, které mohly být způsobeny nebo akcelerovány sociálně ekonomickou situací rodiny.

Proč je tento pohled důležitý? Důraz na sociální faktory může vést k mylnému závěru, že problémy dítěte v dětském domově jsou způsobeny samotným prostředím dětského domova a tyto problémy jsou řešitelné formou převážně sociální intervence. Nerozporujeme skutečnost, že institucionální prostředí může mít na dítě negativní dopad. Snažíme se upozornit na fakt, že dítě do dětského domova přichází s problémy, které mají kořeny v patologickém prostředí původních rodin. Děti a mladí dospělí se znevýhodněných prostředí vykazují výrazně horší výsledky oproti intaktní populaci (OECD, 2012). Musíme si uvědomit, že i současné společnosti se stále můžeme setkat s rodinami, které naprosto postrádají kompetence k naplňování role rodiny (Fischer & Škoda, 2014).

Raná období života dítěte jsou klíčová pro jeho další rozvoj (Denham & Zinsser, 2014). Proto je nutné výrazně posílit preventivní aktivity, které by potřebným rodinám poskytly adekvátní podporu. Nabízí se intenzivní zapojení nejen OSPOD, ale i neziskového sektoru. Pokud však snaha o sanaci rodiny není úspěšná, jednou z možností je i nařízení ústavní výchovy. Pak je třeba nahlížet na dětský domov nikoli jako na příčinu problémů dítěte, ale jako na prostředí, které má za úkol plnit vůči dítěti úkoly výchovné, vzdělávací a sociální (Česko, 2002). Těchto úkolů lze dosáhnout za pomoci mezioborového přístupu. V tomto mezioborovém přístupu musí důležitou roli hrát speciální pedagogika. Jsme přesvědčeni, že děti v dětských domovech jsou ze své podstaty dětmi se speciálními vzdělávacími potřebami. A speciální vzdělávací potřeby není možné naplňovat jinak než za pomoci speciálně pedagogických metod a přístupů.

Výsledky smluvního výzkumu předané k publikování

Naše výzkumná zjištění jsme prezentovali na XI. mezinárodní vědecké konferenci Teorie a praxe v soudobé speciální pedagogice. Naše závěry vzbudily značný zájem účastníků této významné akce. Tato souhrnná výzkumná zpráva je částečně postavena na příspěvku „Sociální faktory jako příčina nařízení ústavní výchovy? Výsledky aktuálního výzkumu“, který bude publikován ve sborníku výše uvedené konference, k vydání v roce 2024.

Dále jsme prezentovali výsledky smluvního výzkumu na mezinárodní Masarykově konferenci pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky MML 2023 s příspěvkem v anglickém jazyce „Results of Research on the Real Reasons for Ordering Institutional Education in Czech Children's Homes“. Příspěvek byl uveřejněn v recenzovaném sborníku, zde citační záznam:

DANĚK, Alois. Results of Research on the Real Reasons for Ordering Institutional Education in Czech Children's Homes. In: *MMK 2023: mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky*. Hradec Králové: Magnanimitas, 2023, s. 427-431. ISBN 978-80-87952-39-9. Dostupné z: https://www.vedeckekonference.cz/library/proceedings/mmk_2023.pdf
Poslední publikační výstup bude nabídnut pro odborný časopis GRANT journal, ISSN 1805-0638.

Závěr souhrnné výzkumné zprávy

Ačkoli byla doba dedikovaná realizaci smluvního výzkumu „Původní rodinná prostředí dětí z dětských domovů“ poměrně krátká, podařilo se získat významná zjištění. Prokázali jsme, že narativ o čistě sociálních důvodech vedoucích k nařízení ústavní výchovy je chybný a zavádějící. Naše výsledky ukazují na patologické modely chování v původních rodinných prostředích jako na zásadní faktor, který v důsledku přivede dítě do dětského domova. Což nekoresponduje se současnou opakovaně užívanou argumentací o sociálních faktorech, které jsou údajně příčinou nařízení ústavní výchovy. Chápeme, že naše výsledky nemusí být přijímány s nadšením. Nicméně věříme, že naše sonda do prostředí dětských domovů napomůže lepšímu nazírání na problematiku dětských domovů. Jen přesným označením problému samotného může být tento problém vyřešen. A v otázce dětských domovů není problémem fenomén dětského domova, ale problémem jsou patologické modely chování v původních rodinách.

Seznam zdrojů uvedených v závěrečné zprávě

- Alase, A. (2017). The Interpretative Phenomenological Analysis (IPA): A Guide to a Good Qualitative Research Approach. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 5(2), 9. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijels.v.5n.2p.9>
- Česko (2009). Zákon č. 109/2002 Sb. Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů
- Česko (2012). Zákon č. 89/2012 Sb. Zákon občanský zákoník
- Daněk, A. (2021). Romské děti v Dětském domově Klánovice v letech 2010-2020. *Edukácia*, 4(2), 8-13.
- Daněk, A. (2022). Social Integration of Young Adults Leaving Institutional Care: Personal Experiences. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 12(2), 32–34. <https://doi.org/10.33543/12023234>
- Denham, S. A., & Zinsser, K. M. (2014). Social and Emotional Learning During Early Childhood. In T. P. Gullotta & M. Bloom (Ed.), *Encyclopedia of Primary Prevention and Health Promotion* (s. 926–935). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5999-6_144
- Fischer, S., & Škoda, J. (2014). *Sociální patologie: Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení* (2., rozš. a aktualiz. vyd). Grada.
- Flick, U. (2009). *An introduction to qualitative research* (4th ed). Sage Publications.
- Klusáček, J. (2023). Hlavní zjištění z mimořádného šetření mezi ZÚV [prezentace]. Praha: MŠMT, Nепublikováno.
- Lindsay, G. (2003). Inclusive education: A critical perspective. *British Journal of Special Education*, 30(1), 3–12. <https://doi.org/10.1111/1467-8527.00275>
- MŠMT. (2023). *Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele školního roku 2022/2023. Zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy – počet zařízení, prostorové podmínky, děti a mládež – podle zařízení a území*. Získáno 16.12.2023 z: <https://statistika.msmt.cz/ročenka/ročenka.asp>
- Mužáková, M., & Daněk, A. (2020). Dětský domov Klánovice v období 1948–1989 aneb čest práci, soudružko vychovatelko! *Speciální Pedagogika: Časopis Pro Teorii A Praxi Speciální Pedagogiky*, 30(1-2), 83-99.

OECD (2012), *Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264130852-en>

Pemová, T., & Ptáček, R. (2022). *Data o dětech: sociálně-právní ochrana dětí v České republice v datech*. Grada.

Topinka, D., & Topinková, H. (2023). *Problémy, překážky a bariéry ústavní péče v perspektivě jejích pracovníků*. Nadace Sirius.

Willig, C. (2017). *The Sage handbook of qualitative research in psychology*, 2e (2nd edition). SAGE Inc.

Kontakt

PhDr. Alois Daněk, Ph.D.

AMBIS vysoká škola, a.s.

Katedra pedagogiky

Lindnerova 575/1, 180 00 Praha 8

alois.danek@ambis.cz